

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 81'46.811.111

DOI: 10.31475/fil.dys.2019.09.01

ГРИНА БЕЗБОРОДИХ,

кандидат психологічних наук

(м.Хмельницький);

НАТАЛІЯ ЛЕВИЦЬКА,

старший викладач

(м.Хмельницький)

**Взаємодія між читачем та текстом у світлі пост-структуралізму:
сучасні підходи до інтерпретації та аналізу художнього твору**

У статті аналізується розвиток літературної теорії у добу пост-структуралізму (починаючи з 60-70-х років ХХ століття до нашого часу). Зосереджено увагу на зміні філософсько-літературознавчої парадигми з авторо-центричного та тексто-центричного на читацько-центричний підхід до рецепції, інтерпретації та аналізу тексту художньої літератури. Проаналізовано особливості читацько-центричного підходу до розуміння суті та мети читання та тлумачення художнього тексту, зокрема, важливість врахування літературного та життєвого досвіду читача у процесі читання та тлумачення твору. Досліджено течії пост-структуралізму що орієнтуються на читача як на центральну фігуру у сприйнятті та тлумаченні твору (теорія рецептивної естетики, психоаналітична, феміністична, культурологічна теорії). Автори доходять висновку, що переосмислення ролі складових у співвідношенні автор-текст-читач у другій половині ХХ століття на користь читача як спів-творця художнього тексту суттєво вплинула не лише на розвиток літературної теорії, а й позначилася на художній естетиці та авторському методі письменників-постмодерністів. Це, на думку авторів, має відобразитися на методиці викладання літератури у школі та закладах вищої освіти, спонукаючи до пошуку таких прийомів роботи, які спонукають до творчого читання, розвивають критичне мислення та сприяють рефлексії.

Ключові слова: *літературна теорія, пост-структуралізм, читач, текст, художній твір, рецепція, інтерпретація тексту, художній аналіз.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Пост-структуралізм – напрям у філософських і гуманітарних дослідженнях, що виник у другій половині 60-х років як критика структуралізму і швидко

проторував собі шлях у літературознавстві. Праці Ж. Дерріди, Ю. Крістєвої, Ж. Ліотара, М. Фуко, Л. Розенблатт, С. Фіша, Дж. Кулера та ін. змінили уявлення теоретиків літератури про текст художнього твору та про можливість його об'єктивної рецепції та інтерпретації.

Втім, пост-структуралізм справив значний вплив не лише на літературознавство, а й на розвиток літератури постмодернізму, збагативши поетику художнього тексту внутрішньою неоднорідністю, багатомовністю, відкритістю, множинністю смислів, інтертекстуальністю [5, с. 230]. Ідеї пост-структуралізму були підхоплені прибічниками особистісного та студенто-центричного підходів у педагогіці, суттєво змінивши методика викладання літератури на Заході та переорієнтувавши її від суто аналітичного розбору текстів художньої літератури до акценту на читацькому сприйнятті твору [11].

На нашу думку, у цьому ж напрямку має рухатися й сучасна українська методика викладання літератури. Але методика викладання має ґрунтуватися на надійному науковому фундаменті. Тож, дослідження пост-структуралістської теорії є актуальним для розвитку літературознавства в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій... Будучи відносно новим явищем у літературній теорії, пост-структуралізм досі залишається маловивченим, дослідженням цього явища бракує комплексності. Так, у сучасному українському літературознавстві дослідженню пост-структуралізму у літературі присвячені лише поодинокі наукові праці (Г. Драпак, О. Орлова, О. Сподарик та ін.). Дослідження ролі читача у процесі читання та місця читацько-центричної парадигми вивчення літературних творів також знаходяться на початковій стадії (О. Ісаєва, Д. Дроздовський, Л. Удовиченко та ін.). Недостатня наукова розробка питання зумовлює необхідність розпочати його дослідження з визначення загальних засад по структуралізму, його особливостей та історії розвитку.

Формулювання цілей статті... *Мета статті* – дослідити розвиток пост-структуралізму як літературної теорії, зокрема, розуміння прибічниками даного напрямку взаємодії між читачем та текстом художнього твору.

Виклад основного матеріалу... Соціальне підґрунтя, на якому розвивався по структуралізм, характеризувалося політичною та суспільною нестабільністю 60-х років ХХ ст., розвитком плюралізму думок та різноманітністю, подекуди полярністю поглядів на тогочасні світові події, переосмисленням історії та культури людства.

У науковій царині передвісниками пост-структуралізму стали генеративна лінгвістика, нова риторика, герменевтика, теорія мовленнєвого акту, втім, у початковому вигляді деякі науковці знаходять ідеї, що стали основоположними для пост-структуралізму, ще у працях Ф. де Соссюра[3, с. 14-93].

Прибічники пост-структуралізму поставили під сумнів твердження структуралістів про статичність та закритість тексту художньої літератури. На противагу постулатам формальної школи та Нової критики (М. Бредслі, В. Вімсатт, Дж. Рензом та ін.), що зосереджуються на тексті, приписуючи йому об'єктивний сенс та однозначність тлумачення, прибічники пост-структуралізму відводять читачеві активну роль у процесі читання та інтерпретації. Значення тексту розвивається у постійно відкритому контексті (культурному, історичному, гендерному та ін.) і підлягає постійним змінам, відповідальність за які пост-структуралісти покладають на читача. Рефлексуєючи, останній має змогу усвідомити обумовленість власного сприйняття сформованими у нього під впливом суспільства ідеологічними та культурними конструктами [9, с. 201-212].

Ефективний читач, крім життєвого досвіду, володіє літературною компетенцією, що полягає у імпліцитному розумінні або обізнаності щодо певних норм літературного дискурсу. Це допомагає йому читати художній текст, застосовуючи інші техніки, ніж ті, що потрібні при читанні нехудожнього тексту. Ця теза співзвучна структуралістському баченню ролі читача як того, хто лише декодує текст, покладаючись на літературну компетенцію, але, на відміну від структуралістів, прибічники пост-структуралізму виходять з того, що текст може мати більше одного «правильного» прочитання навіть за умови однакового рівня літературної компетенції у різних читачів [6].

Водночас, цікавість до позиції читача у рецензії та інтерпретації тексту не є одноосібним винаходом пост-структуралістів. Активізація уваги до ролі читача у процесі читання та осмислення художнього твору є загальною тенденцією у літературознавстві, що розпочалася у другій половині ХХ століття та має місце до цього часу.

На теренах України взаємодія у тріаді «читач-автор-текст» досліджувалася у ХХ столітті прибічниками Харківської психологічної школи. Прибічники цієї школи, слідом за О. Потєбнею, ототожнюють процес художнього сприйняття з художньою творчістю, надаючи читачеві навіть більшої значущості, ніж автору. Сутність і сила твору, на їх думку, полягає не у тому, що мав на увазі автор, а у тому, як текст діє на читача[4, с. 67].

У російському літературознавстві постаттю зі світовим іменем, що зробила значний внесок у теорію взаємодії між читачем, автором і текстом твору та вплинула на розвиток сучасного пост-структуралізму, є М. Бахтін. Літературознавець розмежував етичну та естетичну діяльність читача у процесі рецепції та інтерпретації, що стало підставою для класифікації, за якою читачі поділяються на експліцитних (спроможних збагнути лише етичну складову художнього твору) та імпліцитних (здатних розуміти естетичний задум автора та спроможних до естетичної співтворчості) [4, с. 68].

На Заході однією з впливових фігур, що вперше порушили питання ролі читача у сприйнятті тексту, є У. Еко. Починаючи з 1965 року, письменник та літературознавець публікує ряд есе, у яких наголошує на необхідності врахування позиції адресата у процесі аналізу художнього твору. Згідно з У. Еко, породження будь-якого тексту вимагає співтворчості читача. Автор, створюючи текст, завжди так чи інакше враховує реципієнта, водночас, текст залишається при цьому відкритим для різноманітних трактувань, хоча різні тексти володіють різним ступенем такої відкритості. Останнє твердження стало основою для поділу У. Еко усіх художніх текстів на відкриті (такі, що містять явні вказівки на необхідність співтворчості реципієнта та припускають велику варіативність інтерпретацій) та закриті (такі, що не передбачають активного переосмислення читачем прочитаного, розраховані на пасивного та слухняного читача, що не має навичок творчої інтерпретації прочитаного) [2, с. 67-99].

Разом з фундаментальними творами теоретиків пост-структуралізму, ці та інші погляди стали підґрунтям для розвитку великої кількості читацько-центричних теорій у сучасному літературознавстві. Маючи різне соціальне та культурне підґрунтя, усі ці теорії закликають читача до рефлексії та піддають сумнівам загально визнані традиційні уявлення про гендерні ролі, расовий та класовий розподіл, історію та культуру людства.

Найбільш активно роль читача у процесі інтерпретації художнього тексту відстоюють представники теорії рецептивної естетики, напрями у літературознавстві, що набув поширення у 60-70-х роках ХХ століття спочатку у США та Німеччині, а згодом й у інших країнах. Ідеологами нового напрямку літературної критики стали Ханс-Георг Гадамер, Луїза Розенблатт, Клайв Стейплз Льюїс та ін.

Згідно теорії рецептивної естетики, саме читач надає тексту реального існування, конструюючи унікальний, особистісний сенс прочитаного крізь призму власної інтерпретації [8, с. 129]. Отже, кожен досвід прочитання (не лише різними читачами, а й одним і тим самим

читачем у різні періоди життя) породжує унікальний текст. Читацький досвід, що впливає на рецепцію, включає у себе вікові, психологічні, культурні, гендерні відмінності. Відповідно, теорія рецептивної естетики поєднує велику кількість підходів, серед яких – транзактна рецептивна естетика (Л. Розенблатт, В. Ізер), суб'єктивна рецептивна естетика (Д. Блейхер), афективна стилістика (С. Фішер), соціальна рецептивна теорія (С. Фішер), психологічна рецептивна теорія (Н. Холланд). Однак, усі вони сходяться у тому, що значення тексту створює сам читач безпосередньо у процесі читання. Текст ри цьому виступає лише стимулом, що спричиняє реакції, які ґрунтуються на минулому досвіді читача, його спогадах, думках, почуттях [7].

Предметом дослідження психоаналітичних пост-структуралістських теорій є когнітивні процеси, що залучені у процес рецепції, а також підсвідомі реакції читачів, що виникають під час читання. Ці питання, на противагу раннім психоаналітичним літературним розвідкам (в центрі уваги яких переважно був автор художнього твору), починають цікавити психоаналітиків після виходу у світ праць Ж. Лакана, який вперше серед психоаналітиків звернув увагу на вплив ідеології на сприйняття та розуміння [9, с. 223].

Феміністична літературна теорія спрямувала свою увагу на розвиток критичної свідомості читачів щодо функціонування деспотичних структур патріархальної ідеології у тексті. Вона спонукає читачів активно взаємодіяти з текстом з метою виявлення у ньому ідеологічних вкраплень, що формують суспільні гендерні ролі. Різновидом феміністичної літературної теорії є психоаналітична феміністична літературна критика [9, с. 228].

Культурологічні течії в межах читацько-центричного підходу зосереджують увагу на впливі культурного контексту, культурних ролей і цінностей на сприйняття і тлумачення тексту. Пост-структуралізм суттєво вплинув на розвиток культурології. У літературі та методиці її викладання на межі ХХ та ХХІ століть він дав поштовх для розвитку етнокультурного та соціокультурного підходів до тлумачення літературного твору [10, с. 348].

Висновки... Пост-структуралізм вивів на сцену читача, зробивши його не просто центральною фігурою у процесі інтерпретації художнього твору, а й спів-творцем художнього тексту. За уявленнями пост-структуралістів, існують множинні інтерпретації художнього тексту, що зумовлені культурними, гендерними, психологічними, історичними, віковими особливостями читача, що сприймає текст, пропускаючи його крізь власний життєвий та літературний досвід.

Спроможність читача активно та творчо взаємодіяти з текстом залежить від його літературної компетенції, здатності до рефлексії, розвитку критичного мислення та вміння інтегрувати свій особистий досвід у процес читання літературного твору. Формуванню цих умінь та навичок сприяє переорієнтація у процесі викладання зарубіжної літератури у школах та ЗВО з авторитарного підходу, за якого педагог виступає єдиним носієм «істинного знання» про текст та спирається на його єдине «правильне» загальноприйняте прочитання, на застосування прийомів творчого читання та множинної інтерпретації тексту.

Список використаних джерел і літератури:

1. Драпак Г. Б. Динаміка і шляхи розвитку теорій читацького відгуку у ХХ столітті / Г. Б. Драпак // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія :Філологічні науки. - 2013. - Вип. 4 (12) - С. 79–85.
2. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко. – К. : Літопис, 2004. – 640 с.
3. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / Илья Ильин. – М. : Интрада, 1996. – 254 с.
4. Орлова О. Теорія та методика художнього сприйняття літератури. Посібник / О. Орлова. – Полтава, 2012. – 300 с.
5. Сподарик О.В. Вплив теорії деконструкції на постмодерний художній текст / Оксана Володимирівна Сподарик // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. - 2013. - Вип. 36. - С. 229–232.
6. Carter A. What is the role of the reader on a text?[Electronic resource] / Alison Carter // BrightONLINE:student literary journal. – Electronic data. – 2012. –10 Aug. – Mode of access : <http://arts.brighton.ac.uk/projects/brightonline/issue-number-two/what-is-the-role-of-the-reader-on-a-text>.
7. Howell S. Unlocking the box: an experiment in literary response / Susanne Howell// English Journal. – 1977. – Vol. 66. - № 2. – P. 37–42.
8. Rosenblatt L. M. The Reader the Text the Poem: the transactional theory of the literary work / Louise M. Rosenblatt. –Carbondale :Southern Illinois University, 1994. – 232 p.
9. Selden R. A reader's guide to contemporary literary theory / Raman Selden, Peter Widdowson, Peter Brooker. – Lexington :University Press of Kentucky, 1993. – 244 p.
10. The Reader in the Text: essays on audience and interpretation / ed. by S. R Suleiman. – Oxford :Oxford: Princeton University Press, 1980. – 456 p.
11. Yaqoob M. Reader and text: literary theory and teaching of literature in the twenty first century / Munazza Yaqoob // Papers of International Conference on Languages, Literature and Linguistics (Singapore, 11 Sept. 2011). – Singapore :IACSIT Press, 2011. – P.511–515.

References:

1. Drapak H.B. Dynamika i shljakhyrozvytkuteorijchytacjckoghovidghuku u

20 stolitti, *NaukovyjsvisnykMykolajivsjkoghoderzhavnoghouniversytetuimeni V. O. Sukhomlynsjko*, Seriya: filologichninauky, 2003, Issue 4 (12), pp. 79–85.

2. EkoU. Roljchytacha. Doslidzhennjazsemiotykytekstiv, Kyiv, Litopys, 2004, 640 c.

3. Yljyn Y. Poststrukturalyzm. Dekosnstruktyvyvzm. Postmodernyzm, Moscow, Intrada, 1996, 254 pp.

4. Orlova O. Teorijatametodykakhudozhnjoghosprynjattjaliteratury. Posibnyk, Poltava, 2012, 300 pp.

5. SpodarykO.V. Vplyvteorijidekonstrukcijinapostmodernyjkhudozhnijtekst, *NaukovizapyskyNacionaljnoghouniversytetu «Ostrozjkaakademija»*, Seriya: Filologichna, 2013, Issue 36, pp. 229–232.

6. Carter A. What is the role of the reader on a text?[Electronic resource] / Alison Carter // BrightONLINE : student literary journal. – Electronic data. – 2012. – 10 Aug. – Mode of access : <http://arts.brighton.ac.uk/projects/brightonline/issue-number-two/what-is-the-role-of-the-reader-on-a-text>.

7. Howell S. Unlocking the box: an experiment in literary response / Susanne Howell// English Journal. – 1977. – Vol. 66. - № 2. – P. 37–42.

8. Rosenblatt L. M. The Reader the Text the Poem: the transactional theory of the literary work / Louise M. Rosenblatt. –Carbondale :Southern Illinois University, 1994. – 232 p.

9. Selden R. A reader's guide to contemporary literary theory / Raman Selden, Peter Widdowson, Peter Brooker. – Lexington :University Press of Kentucky, 1993. – 244 p.

10. The Reader in the Text: essays on audience and interpretation / ed. by S. R Suleiman. – Oxford : Oxford: Princeton University Press, 1980. – 456 p.

11. Yaqoob M. Reader and text: literary theory and teaching of literature in the twenty first century / MunazzaYaqoob // Papers of International Conference on Languages, Literature and Linguistics (Singapore, 11 Sept. 2011). – Singapore : IACSIT Press, 2011. – P.511–515.

Summary

Iryna Bezborodykh, Nataliia Levytska

Reader-Text Interaction in the Light of Post-Structuralism: Modern Approaches to Text Interpretation and Analysis

The article deals with the development of poststructuralist literary theory since the 60-70th of the 20th century up to our days. The authors concentrate upon the shift of philosophical and literary paradigm from the author-centered and text-centered to the reader-based approach to the reception, interpretation and analysis of the text of fiction. The peculiarities of the reader-centered approach to the understanding of the aim and essence of the act of the text reading and interpretation (in particular, the importance of the reader's literary and life experience) are analyzed. The reader-centered sub-movements of poststructuralist literary theory (reader response theory, psychoanalytic, feminist, cultural theories) are discussed.

Key words: *literary theory, post-structuralism, reader, text, work of art, reception, interpretation of text, artistic analysis.*

Дата надходження статті: «23» січня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «28» лютого 2019 р.